

Вера Радева, д-р

Институт за литература – Българска академия на науките

ЧОВЕКЪТ КАТО РОБ НА ВЕЩИТЕ В РАЗКАЗИТЕ НА Г. П. СТАМАТОВ

Резюме. Изследването търси в героите на Г. П. Стаматов трагедията на съвременния човек – деградацията от творец на материалната култура до роб на собствените си творения. Това е вечна тема в днешния свят, видяна сега в престижа на нашия псевдоелит – вчера на дъното на обществото, днес – случайно попаднал на върха, но без необходимия качествен скок в интелектуален и социален план. Текстът има за цел да покаже кога необходимостта от трупане на вещи се превръща в болест и опасна зависимост, както и защо следосвобожденският българин с добро положение в обществото изпитва глад не просто да има много, а да покаже, че притежава, за да получи легитимност чрез другите.

Ключови думи: Стаматов, човек, вещи, роб

Целта на настоящото изследване е да обговори още веднъж Г. П. Стаматов, но като изложи как героите в творбите му се оказват зависими от вещите. Същите вещи, с които всички хора удобно и сигурно си служат в ежедневието, но неусетно ги правят и зависими. Основната нужда на Стаматовия човек е да има, да натрупва (все повече), да покаже, че притежава, да демонстрира, че може да си позволи определени неща, за да се легитимира след това пред света. Така по-важна е не действителната необходимост от притежаваното, а нуждата да се представи като способен за ймане и да предизвика завист. Трагедията на този човек обаче е, че самият той накрая се оказва вещ – също толкова удобна за използване, лесно заменима и захвърлена, когато вече не може да бъде полезна на друг.

Неуморният консуматор на стоки и услуги в творбите на Стаматов сам доброволно се поставя в положението на вещ, която да бъде тласкана, премествана, подреждана, избутвана от пътя, за да може друг, по-силен от него, грубо да си разчисти по същия начин пътя напред и нагоре. Човекът тук е вещ с все по-кратък срок на употреба, все по-бързо изхабяване и нужда от замяна. Това води до обезличаването и обезстойностяването на човека, който се губи зад планините от предмети в дома, гардероба, кабинета или учредението.

Трудът, скромността и спестовността – традиционни добродетели за нашето общество преди Освобождението, в градското общество на Нова България се изместват рязко от други ценности, фатални за новия човек.

Тези нови объркани българи трябва твърде бързо да наваксват векове цивилизация и развитие, пропуснати от историческите превратности. Като художник на своето време и столичния град, в много от разказите си Стаматов засяга безпощадно темата за един често срещан типаж, чийто първи стремеж е „да се нареди“ в живота, без да подбира средствата. Той търси първо уреден удобен брак, после сладка служба като „сладкодумен гост на държавната трапеза“ (по Вазов); дори приятелите са подбирани внимателно – не по човешките им качества, а по положението им в обществото и ползите, които биха могли да бъдат получени от тях с помощта на съмнителни сделки или интриги. В света, който рисува Стаматов, няма идеали, нито морал, нито скрупули, нито истински роднински или приятелски връзки, а единствено вечни интереси.

Зависимият човек може да бъде лесно открит във всяка творба на автора – зависим от алкохола, прекалено подвластен на чара на жените или мъжете, постовите и материалното положение или бляскавия столичен живот. Предлаганото изследване обаче се спира основно върху разказа „Малката Нана“. Творбата се появява първо в сп. „Огнище“ (г. I, 1919, № 2), а след това намира място в „Разкази“ (т. II, 1930).¹ Разказът е избран за анализ, защото е типичен за стила на автора и обхваща почти всички негови теми, а разглежда и много форми на зависимости с трагични последици. Сред тях са падението на жената в столицата, семейството или обществото; осмиването на парвенюто, което има незавиден по обясними исторически причини произход; прекомерните амбиции да се завладеят светът, защото героят вярва, че заслужава повече, отколкото реално има възможности да постигне.

Нана (или Надя, както е истинското ѝ име) е сред типичните женски персонажи на Стаматов. Това личи дори и още от името ѝ – поредната Надежда, или Надя, с която читателят се сблъсква, когато чете творбите му. Както обичайно, по стаматовски, тя и тук е много млада и красива жена, която добре съзнава фаталния си женски чар и е изучила от малка как да го използва, за да получи от мъжете всичко онова, което сама не може да постигне. Въпреки отличния успех в училище тя се възползва тъкмо от природните си дадености, а не от интелекта си. Още в началото на живота си е разбрала, че възможностите за реализация на жена от нейната среда са ограничени и предначертани от Него – Мъжа, в мъжкия свят, в който живеят и жените като нея. Затова тя започва да работи за своя успех, като първо е получила уверение за този чар от безпогрешния съдия – огледалото: „Отиде в салона, застана пред огледалото en face, в профил, en trois quarts, обтегна фустичката, издърпа блузката напред, дяволито се усмихна, направи грациозен реверанс и си тури б на всичко“ (с. 7).

Както пише Нанси Хюстън, „Мъжът гледа, жената е гледана... И всички момичета се научават да се съобразяват с мъжкия поглед, за да го

¹ Тук е използвана публикацията в двутомника от 1983 г.: СТАМАТОВ, Г. Малката Нана. – В: Г. П. СТАМАТОВ. *Съчинения в два тома*. Т. 2. София: Български писател, 1983, с. 7–13. Цитатите по-нататък са по това издание.

привличат или отбягват“². Мъжът трябва да бъде спечелен, очарован, вни-манието му – задържано за дълго, за да получи жената от него каквото ѝ е нужно. В случая на самата Надя това е подготвен предварително дълъг списък с вещи – бюро, столчета, огледала и други предмети, чиято цена тя дори не поглежда, защото друг ще плати. Те изглеждат на пръв поглед разумни като желаниа и обясними като нужди на една образована, млада и хубава жена. Те са и заслужена, и обещана награда за постигнатия през учебната година отличен успех. Но за да има този отличен успех, целта са били именно наградите, не удовлетворението от получените знания. Веднъж постигнала моментната цел обаче, Нана веднага забравя за жеста и благодетеля и преминава нататък – към следващата цел и следващия мъж, готов да ѝ я поднесе: „Забрави вуйчо, наредената стая. Цяла вечер не млъкна и все говореше за Абация“ (с. 13).

Надя все още наивно мисли, че с една целувка е „ликвидирала“ дъл-га си, защото сама вярва, а и всички близки до нея непрекъснато потвържда-ват, че „заслужава“ да има, да получи наготово. Но пътят на жени като тези изглежда предначертан и решен с получаването на първите такива подаръ-ци, на лесни успехи, с които бързо се свиква. Какво следва в края на пътя за тях – столичанки или гостенки на мечтаната столица.

Обръщайки поглед към други творби на Стаматов, като „Надя“, „Ме-дени години“, „Лалка и Лили“ или „Има си хас да не е такава...“, виждаме по-добри жени, но вече в друг кадър, в друга житейска ситуация. Те са на друга възраст, попрецъфтели, нежелани, с изтичащ „сезон“ на красотата, „уволнени от столичния живот“. Те също са „зависими“ – изоставени от вчерашните си обожатели, или млади вдовици, носещи страшното клеймо за тогавашните строги нрави „жени със съмнителен морал, които доброто общество трябва да бичува“. Всички те са вече без почти никакви шансове за реализация. Из-борът им е предрешен – спасение в нежелан брак или смърт.

Младостта, както разбират трагично късно столичните или провин-циалните кокетки, вече поостарели, помъдрели и загубили илюзии бивши Надя или Нана, е техният единствен и безкрайно нетраен капитал, стоката с изтичащ срок на годност, която трябва да се продаде някъде веднага. Бракът, кариерата на жената, се оказва сламка за давещата се, но на твърде висока цена – насилието в семейството, за което навън не е прието да се говори, и завинаги погубените мечти за споделена обич и щастие. Скъпите бижута, дрехи или мебели, които само красят, но не радват въпреки стойността и целта си – неприкритата завист в очите на също толкова повърхностни при-ятелки и познати от женски пол, които просъскват зад гърба на „късметлий-ката“: „Такива се уреждат сега“. Както пише Оскар Уайлд, „В днешно време хората *знаят цената на всичко, но не знаят стойността на нищо*“.

При Стаматов огледалото постоянно присъства, маркиращо зависи-

² ХЮСТЪН, Н. *Отражения в мъжки поглед*. София: Изток-Запад, 2014, с. 9.

мост. То е разбирано буквално като предмет или преносно като поглед. Особено зависими от него са жените, които непрекъснато търсят валидация в мъжкото обожание или се оглеждат една в друга, сравняват се, завиждат за чуждия успех или презират за провала. Техният поглед и женска преценка към другите жени обаче се оказват не критични, а дълбоко погрешни, инстинктивни, защото виждат в другата не посестрима по съдба, а съперница. Те се оставят да бъдат ръководени сляпо от суетата, привидното, бързия успех, а за другото „ще му мислят после“.

Стаматов представя жената едновременно и като изкусителка, и като жертва, и като господар, и като вещь – на мъжа, времето, обществото или обстоятелствата. Нейното кокетство е колкото вродено и естествено, толкова и неизбежно пагубно за нея, а властта на мъжа над нея е колкото обяснима и нужна, толкова и насилствена. Положението на жената кара автора да изрази надеждата си в статията „За писателя, за обществото и нещо за себе си“, че: „Ще дойде време, когато жената няма да бъде вечно оспорвана собственост на мъжа, а нейна лична. Тогава ще я имат само тези, които обича тя“³.

Писателят горчиво осъзнава, че жената няма как да бъде друга, няма как да бъде ангел, след като „ние сме свини“. Позициите му са изумително модерни за времето, в което живее (той умира през 1942 г.). Зад привидно снизходителното отношение или омраза към поредната весела, млада, свежа, повърхностна и леко глуповата красавица се крият по-задълбочено наблюдение, анализиране и визионерство. Стаматов е разсъждавал за истинското място на жената в обществото, за тежкия път, който тя трябва да извърви, за да се заяви като личност с равни права, за да не позволи повече да бъде предмет, обект, тласкан по чужда воля.

Зад „Малката Нана“, както е обичайно за автора, прозира културен код. Надя, типично за начина, по който Стаматов избира имената на героините си, съвсем не е изключително име за българка. Но случаят с Нана, както отбелязва в една своя статия Румяна Л. Станчева, вече не е случаен и води до разпопосочни връзки с творчеството на Емил Зола:

Друг разказ има многозначителното заглавие „Малката Нана“. Там темата за наследствеността е въведена пряко, едновременно с препратката към романа на Зола... Правят впечатление изразите, които говорят за съзнателно въвеждане на темата за родствените черти: „майчината кръв ще надвие“; „мама се ожени за стар... Лошо ли ѝ е?... прави каквото иска“; „съзря навсякъде своята жилчица“.⁴

³ СТАМАТОВ, Г. За писателя, за обществото и нещо за себе си. – В: Г. П. СТАМАТОВ. Съчинения в два тома. Т. 2, с. 509.

⁴ СТАНЧЕВА, Р. Как да компенсираме загубата на красивото? Непознати сравнения от историята на европейския натурализъм. – *Colloquia Comparativa Litterarum*, Vol. 2, No. 1 (2016), с. 65: <https://ejournal.uni-sofia.bg/index.php/Colloquia/article/view/33/28>.

Наследствеността в разказа виждаме в двете поколения – майка и две дъщери, които си приличат не само по външност. Постоянната грижа на майката е за дъщерите – да се наредят, т. е. да поемат по нейния път, но и да не си навредят сами с някой необмислен неравен брак по любов. Самата тя непрекъснато сравнява мъжа си (типично по стаматовски, забогатял от тъмни дела) с останалите мъже и едновременно се самосъжالياва и самоуспокоява, че е могла да се нареди и по-добре, но все пак постигнатото „не е толкова зле“. Малката сестричка на Надя вече е видяла модела за успех и е готова да поеме по очертания път: „Сестричето се вмъкна и от възторг захапа пръст. Виждала е и по-хубави неща у големите – сега и Надя има. Значи – и тя един ден... Веднъж да порасна“ (с. 12).

Светлозар Игов отбелязва в „Кратка история на българската литература“, че: „Новото, което внася в тематично отношение Стаматов, е неговият интерес към интимните човешки взаимоотношения. Социалната поквара и меркантилен дух са пронизали дълбоко най-интимната човешка същност – любовта, брака, семейството“⁵.

Верен на себе си, Стаматов няма да пропусне да представи на читателя и оценката си за такива хора. Само с няколко щрихи те се появяват пред читателя в цялата си морална грозота и упадък. Това се вижда в изразите на чужд език, които героите щедро използват – в случая от френски: *en trois quarts*, *mésalliance* или *prix fixe* (съответно със значение *три четвърти*, *социално неравен брак* или *фиксирана цена*). Те трябва да подсказват на читателя, че има пред себе си образовани, издигнати хора. Това обаче не кореспондира със самодоволното изказване на главата на семейството, самият той забогатял с нечестни сделки: „Добре те е оскубала нашата столичанка...“ (с. 13). Горделивката Надя „...имаше право да се радва и гордее с вуйчо си – известен провинциален адвокат, виден партизанин, депутат. Бил е даже министър четири месеца и два дена“ (с. 7).

До този влиятелен и перспективен мъж тя, като светска лъвица, гледа презрително на по-долните и завижда на тези над нея.

Гордо седеше до вуйчо, облечен по последна мода, с кехлибарено цигаре в устата, тежък златен ланец на жилетката, голям брилянт на пръстена на дясната ръка. Из пътя срещаха познати на Надя учителки. Тя ставаше по-важна и по-важна. Едвам им кимваше с главичка... самолюбието ѝ мъничко се накърни – една нейна съученичка мина покрай тях с майка си в автомобил... „Княгините!“... „Блазя им!“ (с. 10)

В същото време, влюбеният, но скромнен обожател, чиито писма тя пази, е безкомпромисно зачеркнат като неизгодна партия за брак: „Красив... обича... не е за мен... беден... мама се ожени за стар.... Лошо ли ѝ е?... Наистина, тати говори все за икономии, но тя пак прави каквото иска“ (с. 12).

⁵ ИГОВ, С. *Кратка история на българската литература*. София: Просвета, 1996, с. 335–336.

Дори изкуството, което Надя, като образована и интелигентна млада дама, претендира, че познава добре, не е търсено за духовно обогатяване. Театърът или киното се оказват не по-различни места от популярните столични заведения. Те са съзнателно търсени от героинята като лесен начин да се впише в желаното общество – да я разпознаят като част от елита, да си създаде нужната среда и контакти, нужните врати към успеха.

Парвенюто, който в грандоманията си достига и до основното „редактиране“ на своята биография, не среща само при Стаматов. Такива „герои на своето време“, които зачеркват и собственото си име като срамно и непрестижно, намираме във фейлетона на Алеко Константинов „Panem et circenses“ (Хляб и зрелища):

И кажете после това, че не сме прогресивна нация. Малко ли промени станаха в обществения ни живот: вчерашний Лало Пуов днес се именува Любомир Дендонов, вчерашната Нъка Фъкува днес се подписва – ако е грамотна – Надежда Факлинска... Думата ми е, че патриции не липсват у нас.⁶

Това са редове, от които струи не само чистосърдечен смях от чуждата глупост да създадеш фалшива автобиография в малка България, а най-вече разочарование от пълното потъпкване на ценности, съвсем доскоро обединявали новоосвободения народ.

Разочарованието от следосвобожденска България, такава, каквато я е виждал от първо лице, довежда неизбежно самия Стаматов като чувствителен, честен човек до друга тежка слабост, водеща бързо и към зависимост – от алкохола. Пияният човек, осъзнава сам писателят, вече не може да бъде добре приет в обществото. И лудият бяга от пияния, казва по този повод народната мъдрост. Порокът личи не само външно, той предразполага към болезнена откровеност, която лесно скъсва връзки – семейни или социални. Но кое по-точно е доброто общество – на честните и почтени хора като него или на лустросаните лицемери? За тази своя слабост Стаматов споделя с критиците си в своите бележници: „Когато съм пиян – не съм за пред вас... а когато съм трезвен – вие не сте за пред мен...“; „Казвате, когато пия – губя... свян... морал... срам... ходя мръсен... А вие имали ли сте тези неща някога? Вашите мръсотии и не ги подозирате даже...“.⁷

Погнусата довежда и до по-страшното – осъзнаването, че такъв живот, в такава среда и общество, е по-достойно да не бъде изживян, а прекратен незабавно, защото не е живот на нормален човек. Но както горчиво признава самият писател, който няма никакви колебания да бичува чуждите пороци и слабости, за такава стъпка, от която няма връщане назад, „нямам кураж“.

⁶ КОНСТАНТИНОВ, А. Panem et circenses. – В: А. КОНСТАНТИНОВ. *Избрани творби*. София: Български писател, 1981, с. 383.

⁷ СТАМАТОВ, Г. *За писателя, за обществото...*, с. 520.

ИЗВОРИ

КОНСТАНТИНОВ, А. *Panem et circenses*. – В: А. КОНСТАНТИНОВ. *Избрани творби*. Ред. Ст. Елевтеров. София: Български писател, 1981, с. 382–386.

СТАМАТОВ, Г. П. Малката Нана. – В: Г. П. СТАМАТОВ. *Съчинения в два тома*. Т. 2. София: Български писател, 1983, с. 7–13.

СТАМАТОВ, Г. П. За писателя, за обществото и нещо за себе си. – В: Г. П. Стаматов. *Съчинения в два тома*. Т. 2. Ред. Н. Янков. София: Български писател, 1983. с. 504–510.

ЛИТЕРАТУРА

ИГОВ, С. *Кратка история на българската литература*. София: Просвета, 1996. [IGOV, S. *Kratka istoria na balgarskata literatura*. Sofia: Prosveta, 1996.]

СТАНЧЕВА, Р. Как да компенсираме загубата на красивото? Непознати сравнения от историята на европейския натурализъм. – *Colloquia Comparativa Litterarum*, Vol. 2, No. 1 (2016), с. 55–71: <https://ejournal.uni-sofia.bg/index.php/Colloquia/article/view/33/28> (прегл. 07.02.2025). [STANCHEVA, R. *Kak da kompensirame zagubata na krasivoto? Nepoznati sravneniya ot istoriyata na evropeyskiya naturalizam*. – *Colloquia Comparativa Litterarum*, Vol. 2, No. 1 (2016), s. 55–71: <https://ejournal.uni-sofia.bg/index.php/Colloquia/article/view/33/28> (pregl. 07.02.2025).]

ХЮСТЪН, Н. *Отражения в мъжки поглед*. Прев. З. Павлова. София: Изток-Запад, 2014. [HUSTON, N. *Otrazheniya v mazhki pogled*. Prev. Z. Pavlova. Sofiya: Iztok-Zapad, 2014.]

THE MAN AS A SLAVE TO THE THINGS IN THE STORIES OF G. P. STAMATOV

Abstract. The paper seeks in the characters of G. P. Stamatov the tragedy of the modern man – the degradation from the creator of material culture to the slave of his own creations. This is an enduring topic in today's world, seen today in the prestigious prestige of our pseudo-elite – once at the bottom of society, now – accidentally unprepared at the top but without the necessary qualitative leap in intellectual and social terms. The text aims to show when the necessity of the accumulation of belongings becomes a disease and a dangerous dependence, as well as why the post-liberation Bulgarian in good standing in society feels a hunger not just to have a lot, but to show that he owns, to get legitimacy through others.
Keywords: Stamatov, slave, things

Vera Radeva, PhD

Institute for Literature – Bulgarian Academy of Sciences
52, Shipchenki Prohod Blvd. (Block 17), Sofia 1113, Bulgaria,
E-mail: vera.radeva27@gmail.com